

Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsis történetben

A szatmármegyei pásztoréletről írva LUBY MARGIT részletesen tudósít egy Köcsön (Kütsön) Péter nevű tudós kocsis viselt dolgairól.¹

Ez a nagytudományú ember a múlt század elején született talán a 90-es évek táján halt meg. Több, névszerint ismert, szatmári földesúrnál szolgált. A falusiak öregebbje még jól emlékezett rá s főként tudományára. Ezt a tudományt sokan akarták megtanulni tőle, de a próbákon póruljártak. Varga kocsis például tíz liter pálinkát szánt a tanulásra. Köcsön vakarót, kefét, suhogót (négy lovas fogathoz való hosszú ostort) adott a kezébe, hogy azzal menjen ki éjfélkor három község határának találkozási helyére, s ott üljön fel az ostorra. Bármi történjék, az ostort ki ne csapja. Éjfélkor ötlovas hintó termett alatta s elindult vele. Lovai azonban a szembejövő három hintótól megbokrosodtak, úgyhogy Varga dühében odavágott az ostorhegyesnek, de úgy, hogy még a bőr is kirepedt a ló hátán. Abban a szempillantásban eltűnt alóla a hintó s másnap Köcsön szitkozódva mutatta, hogy a háta ki van repedve, a ló ugyanis senki más nem volt, mint Köcsön maga. Egy másik alkalommal meg a négy fekete lóból Isten nevének kimondására, reggelre csak egy csomó csont maradt.

Katona Ferencné édesapja is tudományt akart tanulni Köcsöntől. „Olyant, hogy ne kelljen éccaka kint hálnia a három lúval, hanem mehetne nyugodtan jányok után. Meg is adta a tanácsot Köcsön. Szent György éccakáján, mondta az apámnak, térin gesd a három lovat, míg az le nem fekszik. Ha lefeküdtek, meztelen járd körül háromszor...” A tanulás ugyan nem sikerült, de ez már nem tartozik az alábbiakhoz.

Szemmel meg tudta állítani a hintót, ha meg az övét állította meg valami más tudományos ember „kigombolta az ujjasát, leszakított a pitykés lajbirul egy pitykét, s azt rákötötte a suhogóra. A suhogót kicsapta, a pityke elrepült és kivágta a rosszakarója szemét.” Egyszer egy menyasszonyi kocsi lovai vadultak meg, Köcsön súgott valamit a lovak fülébe s azok megcsendesedtek.

¹ Luby Margit, Fogyó legelőkön. Bp., é. n. 79 kk.

Máskor meg négy töretlen csikóval, amelyet ő választott ki a vásáron, úgy hajtotta el a kocsit, hogy az istrángokat, nem tette fel a hámfára. Fogatával pillanatok alatt órányi s napnyi utakat tett meg, nem réveken ment át, hanem a folyókon, de úgy, hogy a fogatának még a kereke sem lett nedves. Ilyenkor gazdájának rendszerint azt mondta, hogy hunyja be a szemét, aztán levegőbe emelkedett, s az emberek szeme elől eltűnt vágató fogatával.

Megjegyezték róla, hogy minden tál ételből az asztal alá dobta az első falatot, s minden italból a földre lötytette az első kortyot. Lovait nem tisztította s mégis ragyogott valamennyi, az istállóban lámpát nem égetett, s mégis világosság volt bent éjjelente. A döglött lovon végigvágott ostorával, s a ló ismét megélevenedett.

„Matolcson Szászi Gusztávné a maga személyében ismerte Köcsönt. Elmondja, hogy Kende Kanut is felmondott egyszer Köcsönnek. Beállt az új kocsis. A két lú meg volt dögölve. Akkor elmentek Köcsönt feltudni, hogy mit csinált a két lúval. Azt felelte, hogy már hónapok óta így járt velek. A gerendába vót valahová elrejtve a pálca. Azt elévette Köcsön. Rávagott vele a két lúra, mind a kettő felállott. Be is foghatta őket Köcsön, de másnak csak döglött lovak voltak. Vagyis más nem tudott velek menni. Mikor meg Perényi bárónál szógált, a ház előtt fordult ki a hám-bul a lú. Hiába borzadt meg tüle a báró, kénytelen vót megtartani, mert a lovak másnak a keze alatt nem mentek, leromlottak. Mikor mégis elment, minden lova utána döglött. Felboncolták a lovakat, akkor látták, hogy azok nem igazi lovak, hanem szalmával kitömött bábok, mégis vitték a hintót, amíg Köcsön parancsolta. Szóval – fejezi be – tudjuk már akkor, hogy kit szógált”. „Csatlós Jóska kocsislegény azt mondja, hogy az apja maga, saját szájából hallotta Köcsönnek, hogy már rég nem járt döglött lúval.”

Kutyakölyköket úszított seregestől az éjjel járókra, de öregségére maga is rettegett a kísértetektől, amelyek láng alakjában követték őt. „Rettenetes volt a meghalása, azért, mert ördögös volt.”

*

Aki csak egy kissé is járatos a néphitben, első pillanatra megállapíthatja, hogy Köcsön személye mágnesként vonzotta magára legrégibb babonáinkat. E hiedelmek legtöbbször a földkerekségnek jóformán minden népénél mai napig is megtalálható,² s azokat a lelki rétegeket képviseli, amelyekben az ősember először kísérelte meg a

² Vö. A magyarság néprajza. II. kiad. IV, 286 kk. (Solymossy Sándor összegező tanulmánya).

világban jelentkező erőhálózatot megérteni és hatalmába keríteni. A szemmel való verés, a körüljárással kapcsolatos babonakör, amely itt egybeötvöződik a meztelenséggel, az első falat és korty áldozatként való bemutatása, csupa olyan jelenség, amely nemcsak népi babonáinkban megőrzött ősi hagyaték, hanem változott formában a ma élő ember tudata alól is sugárzik és sajátos jelképalakításokban nyilatkozik meg. FREUD, LÉVY-BRÜHL, JUNG és tanítványaik által felismert és kidolgozott lélektani megfigyelések arra a meglepő eredményre vezettek, hogy amit mi babonának nevezünk, az eredetileg nem más, mint az élettani embernek a külső valóság tudomásulvételére és magához való viszonyítására kialakult kategóriája. Eszmélésünk elején, úgyszólván, kizárólag e kategóriákon keresztül érzékeltük és értelmeztük a rajtunk kívül eső világot. A fejlődés során e ráirányulásunkat mindinkább háttérbe szorította a tudat által kialakított tapasztalati világkép, amely az ok és okozati összefüggések szerkezetében látta az emberen kívüli valóságot. E kibontakozás egyik mozzanata az, amikor a tudatos világkép az egyénben háttérbe szorítja a régi kategóriákat, ám azok még mindig elég belső feszítőerővel rendelkeznek ahhoz, hogy állandó zavart támasszanak. Az én úgy szabadul meg tőlük, hogy kivetíti magából és egy-egy csodás erejűnek hitt emberben sűríti régi világképét. Ez a folyamat alakítja a szent fejedelmek, sámánok, legendás ősök s végeredményben az istenek képét is emberfelettivé, s egyúttal érthetővé teszi a tőlük való félelem és függés érzését. Mikor tőlük félünk, tulajdonképpen a magunk tudatalattijától félünk. Haláluk, különösen ha tudásukat nem tudják másnak átadni, ezért olyan rettenetesen nehéz. Ha ugyanis nem lenne közvetlen utódjuk, akkor a bennük sűrűsödött s ez által az én számára nyugtalanító erejétől megfosztott tartalom ismét visszaáradna az egyes emberre. Az ettől való tudatalatti irtózás hozta létre azt a képzeletet, hogy a sámán halálának előfeltétele a tudás átadása. Köcsön is hajlandó tanítványokat fogadni, nyilván azzal a hátsó gondolat-tal, hogy ezzel jövőendő halálát megkönnyítse. Mivel azonban nem sikerült tudását átadnia, halála „rettenetes volt”. További lélektani kérdés annak megvilágítása, hogy ezek a kiválasztott emberek maguk is hisznek természetfeletti erejükben, akár csak a költők és művészek is mágikus erőt tulajdonítanak alkotásaiknak, amellyel képesek lennének a világ újjáteremtésére. Ezek valamennyijében az a lelki réteg kerül felszínre, amelynek kategóriáit fentebb láttuk, hitük tehát nem öncsalás, hanem belső kényszer.

Hozzá kell mindehhez vennünk, hogy a külvilág tőlünk független erőinek a tudomány által feltárt értelmétől elzárt népi mű-

veltségek, igen ősi rétegből való képzeteket őriztek meg a mai napig. Ezek szerves összefüggésükből kiszakadva, de még meglehetősen belső feszítőerővel rendelkezve, ugyanúgy zavarják az új eszmélés lehetőségét már sejtő embert, mint régen, s ugyanúgy tapadnak külső személyekhez, mint egykor. E formákat tehát nem csak a hagyomány tehetetlensége tartotta fenn, hanem az a tény, hogy a népben a régi kategóriák még nem adták át teljességében helyüket az újnak. Ebből érthető, hogy bámulatosan rövid idő alatt indul meg a mítoszképződés még manapság is (pl. híres betyárok vagy nagy népvezérek alakja körül).

A Köcsön körül lerakódott ősi babonaréteg e megvilágításban kettős értelmet nyer: egyrészt a külső világ tudomásulvételének ősfarmait találjuk benne összefüggéstelen mozaikszemekként, másrészt pedig tanúi lehettünk, hogy egy – nyilván eredetileg is rendkívüli – ember miként válik a környezet új műveltsége (objektív tudomásulvétel lassú térhódítása) folytán létrehozott lélektani kényszer (kivetítés) következtében csodálatos erejű, emberfeletti (tulajdonképpen nagy feszültséggel ható tudatalatti) lényé.

Ahelyett, hogy tovább szőném a Köcsön-féle jelenségek létrejöttének lélektani értelmezését, a Köcsönhöz tapadt egyik hagyományrög eredetét szeretném megvilágítani. Köcsönnek a lovakhoz való kapcsolatáról van szó. A fent részletesen idézett adatokból a következő derül ki: Köcsönnek rendkívüli lovai vannak s maga is lóvá tud változni, lovai csak az ő keze alatt elevenek, egyébként szalmával kitömött bábok. Ha eltűnnek, helyükön néha csak egy csomó lócsont marad. Köcsön saját testén érzi azokat a sebeket, amelyeket lovai kapnak. Ha ő elmegy, lovai megdöglenek, de ő egy pálcával rájuk vágva, ismét életre tudja kelteni őket. A levegőn keresztül olyan sebességgel vágat velük, hogy az idő szinte kiesik a megtett távolságokból.

A szalmával kitömött bábokról senki sem tudja, hogy nem élő lovak s így nyilvánvaló, hogy tulajdonképpen szalmával kitömött lóbőrök voltak. Ez a hagyományrög a maga teljességében a honfoglaláskor még elevenen élő magyar szokásanyagból maradt a népi emlékezés tárában. Előző munkáimban a honfoglaló magyarok lovastemetkezésének vizsgálatából és keleti párhuzamaival való egybevetéséből arra következtettem, hogy a sírokba a halott mellé megnyúzott és szalmával kitömött lovat tettek őseink.³ A Köcsön-féle adattal ez a bizonyítás teljessé vált, mert a nép emlékezetében is sikerült megtalálni nyomát a szalmával kitömött ló-

³ László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 465 kk. (A továbbiakban HMN-nek rövidítem).

nak. A régészeti következtetések és a néprajzi párhuzamok viszont lehetővé teszik, hogy Köcsön rejtélyes lovainak eredetét megvilágítsuk. Ennek a becses adatnak elemzésével továbbfűzöm a honfoglaló magyar lovastemetkezéséről és a magyar samanizmusról eddig tett megfigyeléseimet s ezért helyesnek gondolom, ha az értelmezést egy sír bemutatásával kezdem.

A kolozsvári Zápolya-utcai temető folytatólagos feltárásának leleteiből már közöltem néhányat s az alább leírt 10. sírról is jelent meg fénykép.⁴ A pontos sírrajz azonban sokkal jobb képet ad a temetkezésről a fényképnél. A sír leírását a következőkben adom.

10. sír, Zápolya-utcai temető (1. kép). A sírt földestől együtt kiemeltük és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárába szállítottuk, s így eredetiben is tanulmányozható. – A sír leírásakor csak azokat a jelenségeket ismertetem bővebben, amelyek a sírrajzból nem olvashatók le. A sírrajz milliméter pontossággal készült, így tehát a vízszintes méreteket nem sorolom fel. Mélysége, a jelenlegi talajtól számítva, 125 cm volt. A sír földjét a koponya körül és a térdek táján valamilyen rágcsáló állat túrta fel s ez a csontokat is kimozgatta helyükből. A csontok egyébként is erősen elkorhadtak és sok helyen csak porladt nyomait találtuk (pl. a medencénél, a gerincoszlopnál, a bal karnál, stb.), ezeket a rajzon keresztssorral jelöltem. A lócsontok az emberi váz baloldalán átlag 8–24 cm-rel a sír fenekének szintje felett fektettek (a rajzon nagy betűkkel jelölt csontok pontos magassága a következő A:8, B:12, C:19, C2:24, D:12, E:18, E2:25, F:5, 5, F2:8, G:12, G2:8, H:14, I:15, J:12, a ló koponyája: K:24, L:16, M:10 cm-el magasabban fektett, mint az emberi csontváz). E méretekből látható, hogy a lovat nem a sír földjére fektették. A rajzon jól látszik, hogy a szablya keresztvasának egyik vége benyúlik a lókoponya alá. Ebből is nyilvánvaló, hogy először a halottat fektették a sírba, majd vékony földréteggel letakarták, s ezután következett a lócsontok eltemetése.

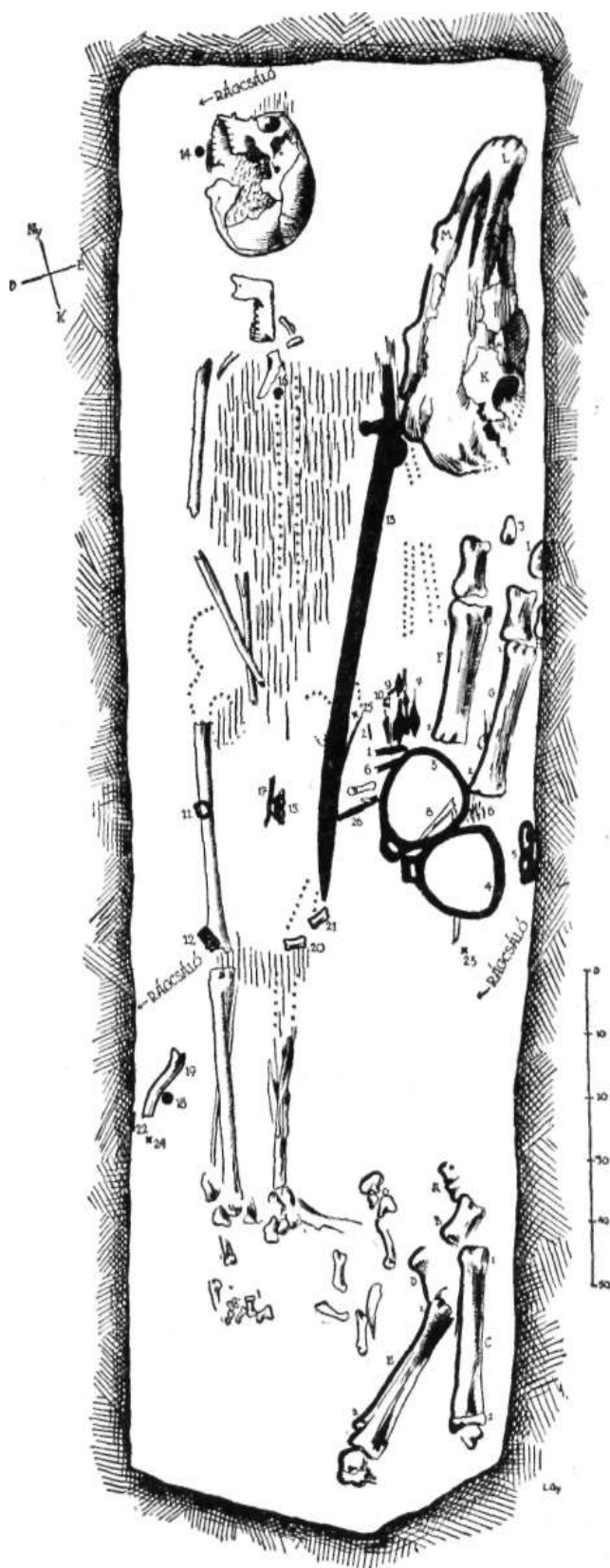
A férfi csontváza mellett talált mellékletek: Tegez hét (?) nyílcsúcs-csal, a rajzon a következő számok jelölik: 1. a nyílcsúcsokon keresztül vasrozsdás fasáv nyoma, 2. tegezvasalás részlet (?) 9. vasrozsdás fakorhadék a nyílcsúcsok alól, 10. famaradvány a tegezről, 26. vasrozsdás faréteg a tegezről (?), 7. nyílcsúcsok. Meg kell jegyezmem, hogy egyes nyílcsúcsok a tegez valószínű fekvésével éppen ellenkező irányban fe-

⁴ A kolozsvári Zápolya-utcai temető eddigi irodalma: Kovács István, A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető: Közlemények II (1942), 85–118; továbbá tölem: Erdélyi Múzeum 1942: 578–84; Hítel 1942:540–51 és kny: 1–14, ugyanaz németül Ungarn 1943:33–42; A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kvár, 1943. 15–71 és HMN. XLV tábla. Valószínű, hogy a halottat nyirfakéregre fektették [HMN. 476]. A 10. sírba kétségtelenül a halott hátsólovát temették. Ez a többi magyar honfoglaláskori sírok lócsontvázainak elemzéséből is kiténik; ezekből ugyanis 2 éves kancára, 4–5 éves, sőt 7 éves mén-re következtet Hankó Béla [A magyar ló eredete: Debreceni Szemle 1935:2]. Az áldozati állatok mindig illetlen, betörtlen, fiatal (1–2 éves) lovak lehettek [vö. FFC. 61:108, FFC. 44:126, 132, 140, FFC. 41:150, stb.]. Kivételként említhetem meg a votyákok áldozatát, akik a lóbetegséget okozó szellemnek vén gebét áldoznak [Krohn, alább i. m. 214].

küdtek, ha más ásatásokon is ilyen tapasztalatokra jutunk, akkor fel kell tennünk, hogy vesszejéről letört nyílcsúcsokat is raktak a tegezbe, hegyükkel befele fordítva. Az 1, 2, 9, 10, 26 tegeztöredékek egymagukban nem adnak elég támpontot a tegez helyreállítására, azonban a honfoglalók tegezenek szerkezetét jól ismerjük, s e töredékek nyilvánvalóvá teszik, hogy itt is az ismert szerkezetű tegezt temették a halott mellé. A baloldalon feküdt a szablya (13), pengéje rározsdásodott fatokjának maradványaival, a markolat vasán vászonnyomokat találunk. Tekintve, hogy hasonló vászonnyomokat más honfoglaláskori sírokban is találunk a vastárgyak külső részein, kézenfekvő az a feltevés, hogy a halottat vászonba csavarva fektették a sírba, még hozzá olymódon, hogy a vászonra kiterített halott mellé rakták fegyvereit is és azzal együtt csavarták be. A ruházat fémdíszéből csak néhány pityke (14, 16, 18) maradt meg. Ezek közül az egyik (18) közvetlen a féregjárás mellett a kulcs-csonttal (19) együtt 25 cm magasságban, nyilván a sír földjét megbolygató rágcsáló hurcolta oda, ugyanebben a magasságban találtunk két ujjpercet is (20–21). Egy másik pityke a koponya mellett került elő (14), egy harmadik pedig a mellkasról (16). Mindez lehetetlenné teszi a ruha díszítésének helyreállítását, csak a többi sírokban talált hasonló mellékletek helyzetéből következtethetünk arra, hogy a vászoning nyakáról való fémdíszek lehettek. A jobb-combsont felett talált vaskarikába két kapcsolósíj járt (11), a jobb-térd felett talált vascsattal (12) együtt vagy az öv, vagy a lószerszám tartozékai voltak. A 15. sz. díszített bronzveret rendeltetését még nem tudjuk biztosan, lehetséges, hogy kardfüggesztő volt, alatta szíjnyomokat találtunk (17). A sírban még néhány helyen kis vastöredékek kerültek elő (22, 23, 24, 25), közülük kettő (23, 25) valószínűleg a tegezvasalásból való.

A lócsontok mellett talált tárgyak: Kengyel pár (3, 4). A kengyelvasak feje a sír földjétől számítva 8–10 cm magasságban állott, talpuk 3–4 cm magasán volt. A zabla (5) a sír falához tapadva, merőleges helyzetben találtatott, a szájvasak kapcsolási helye 21 cm-re volt a sír fenekétől. A 3. sz. kengyel alatt mintegy 6 cm szélességben megmaradt fatörmelékét figyeltem meg (6), ennek szélessége azonban eredetileg nagyobb lehetett, csak anyaga teljesen elporladt. Fatörmelék, illetőleg porladás nyomait találtuk a 3. sz. kengyel talpa felett is. Meg kell jegyezni, hogy a féreglyuk helyzetéből kétségtelen, hogy a zablát nem ez szorította ilyen magasságba.

Erre a részletes leírásra, különösen pedig a tárgyak magassági méreteinek rögzítésére azért volt szükség, hogy a ló eltemetésének módját pontosan megállapíthassuk. Amint látható, a ló csontjai közül – amint azt a többi honfoglaláskori sírokban is megfigyelhetjük – csak a koponyát és a lábcsontokat találtuk meg. E csontok helyzete természetes helyzetüknek felel meg, tehát a koponya közelében van a két mellső láb, a sír végében pedig a két hátsó, a ló dereka táján találtuk meg a nyerget a kengyelekkel együtt, s itt volt a zabla is. A többi sírokban a zablát néha a ló szájában találjuk. Mindebből világosan kibontakozik előttünk a ló eltemetésének módja. A lócsontok ugyanis úgy feküdtek, hogy a koponyájához (K, L, M) képest a két mellső láb (F, Gr) alacsonyabb szintben volt, míg a két hátsó (C, E) vele körülbelül egy magas-

1. kép.

A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető 10. sírjának helyszíni rajza (A szerző rajza).

ságban hevert. A kengyelek talpa a két mellső lábánál is mélyebben volt, a felettük lévő zabla azonban jóval magasabban feküdt. A zabla fekvését csak úgy magyarázhatjuk meg, ha feltételezzük, hogy a kengyelek és közte valamilyen muló anyagból való tömeg helyezkedett el, amely a temetéskor a sír falához szorította a zablát. A régi feljegyzésekből és a néprajzi párhuzamokból világossá válik, hogy e magasságkülönbséget az okozta, hogy a lovat megnyúzva (ezért vannak helyükön a koponya és lábsontok) és kitömve (ezért vannak a csontok természetes helyzetüknek megfelelő magasságban) temették a halott mellé a sírba. Azt, hogy szalmával tömték-e ki, vagy másvalamivel (pl. rózsével vagy mohával) egyelőre nem tudjuk meghatározni. Talán vegytani elemzéssel sikerül egykor a földet e tekintetben is vallomásra bírni.

A nyúzva és kitömve temetett lovat nemcsak a honfoglaló magyarok sírjaiból ismerjük, hanem sokkal korábról szólnak adataink, s elkísérnek minket szinte a mai napig. A legfontosabbakat alább felsorolom.

A szkíták királyainak temetéséről írva, HERODOTOS feljegyzi, hogy az egyik temetkezéskor „50 ló hasát kiürítvén és megtisztítván megtöltik és összevarrják”, s azután rudakból készített állványokra helyezik és zablát, meg kantárt dobnak rájuk s úgy ültetik hátukra a megölt szolgákat.^{4a} A Herodotos által leírt szkíta temetkezéseket ásatásokból is ismerjük, s a feltárt nagy sírhalmok nagyjából a leírást igazolják. Különösen a donvidéki, krimi és kievi sírokban találunk olyan temetkezéseket,⁵ amelyek egyik példáját másfélezer évvel későbbi korból a zápolya-utcai sírban ismertük meg. Itt ugyanis csak koponyát és lábsontokat találtak a szkíta sírokban. A nyúzott és kitömött lóval való temetkezésről egészen a Kr. u. XIII. századig nincsen írásos adatunk. Ám a közbeeső korból a szarmata, hun és magyar temetkezések tanúsodnak a szokás folyamatosságáról, sőt még az avarkorból is ismeretes, mint a birodalom egyik zárt népegységének temetkezésmódja. Nagyjából Herodotos szkítaival egyidőben az eurázsiai szárazföld másik végéről is tudósítást kapunk a szalmával kitömött áldozati állatról. A nagy kínai bölcs, LAO-TZE egyik versében⁶ így ír: „Nem

^{4a} Geréb József, Herodotos történeti könyvei. Bp., 1893.

⁵ M. Rostowzew, Skythien und der Bosphorus, 427, 459, 557, 572.

⁶ Laotse, Tao Te King. – Fordította és jegyzetetezte Wilhelm R. Jena, 1911. 7, 91. – Itt említek meg egy olyan adatot, amelyben megszégyenítés formájában ugyancsak a megnyúzás és a kitömés szerepel. A hagyomány szerint Mani-t, a perzsa vallásalapítót a Kr. u. III. század végén, amikor alulmaradt egy vallási vitában, a perzsa főpapok elevenen megnyúzták, bőrét szalmával kitömötték és kifüg-

az a fajta szeretet van a természetben, mint az emberekben: számára a teremtmények olyanok, mint a szalmakutyák. Nem az a fajta szeretet van az elhivatottban (bölcshen) mint az emberekben: számára az egyes emberek olyanok, mint a szalmakutyák.” A vers értelméhez tudnunk kell, hogy Kínában az időtájt szokásban volt az áldozatokkor a szalmakutyákat mindenképpen feldíszíteni, ezeket azonban miután hivatásukat a szertartásban betöltötték, félredobták. Lao-tze tanítása tehát e versében azt fejezi ki, hogy a természet és a vele azonosult bölcs szemében nem az egyes ember a fontos, hanem csak az a szerep, amelyet a mindenség drámájában betölt. Kutyaáldozatokról az újabkori votyák,⁷ osztyák⁸ és szamojéd⁹ népszokásokról szóló tudósításokról is hallunk, s bár ritkán, népvándorláskori és honfoglaláskori sírjainkban is találkozunk az elhunytal eltemetett kutyával. A régi bolgár és kun eskü-szertartásban is szerepet kapott a kutya feláldozása.¹⁰ Ám térjünk vissza a bölcsélet világából az utazók leírásához, s kövessük a lóáldozatról szóló adatokat. A XIII. században a mongol kán udvarába menő európai követek jelentéseiben s útleírásában szinte a szkíta szokással teljesen azonos temetés mód leírását kapjuk. PLANO CARPINI, azt írja a többek közt, hogy a halottat sátrával együtt temetik el és melléje ennivalót és kancatejet tesznek, „vele temetnek egy kancát csikájával és egy lovat zablával és nyereggel. Egy másik lovat megint megesznek, megtöltik bőrét szalmával s két vagy négy rúdra, magasabban helyezik, hogy legyen az elhunytnak a másvilágon szállása, hol lakjék, kancája, amelytől teje legyen, gyarapíthassa lovai számát s legyenek lovai, amelyeken lovagolni lehessen.”¹¹ RUBRUQUIS pedig így ír a kunokról: „Néha meg a

gesztették [Justi, Geschichte des alten Persien. Berlin, 1879. 187]. Valószínűnek tartom, hogy ezzel, az akkor szokásos szkíta-szarmata „pogány” áldozati szertartást példázták, acélból, hogy Mani-t és tanát barbár megnyilatkozásnak tüntessék fel. Vö. ehhez azt a szokást, hogy a szibírszki kormányzásban az áldozati bikát elevenen nyúzzák meg [Krohn Gyula, A finnugor népek pogány istentisztelete. Bp. 1908. 345. Bán Aladár jegyzete. – A könyvet a továbbiakban Krohn: Fgr. rövidítéssel idézem]. A bika mint áldozati állat valószínűleg éppen Iránon keresztül jut a pusztákra [W. Koppers, Pferdeopfer und Pferdewelt der Indogermanen: Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik IV].

⁷ Krohn, Fgr. 353.

⁸ Karjalainen K. F., Die Religion der Jugravölker: FFC. 44:131. – A továbbiakban első kötetével együtt FFC. 41, illetőleg FFC. 44-nek rövidített

⁹ FFC 44:131. ¹⁰ HMN. 392–3.

¹¹⁻¹² Munkácsi Bernát, A régi magyar lovastemetkezés keleti változatai: Ethn. VII, 297 kk.

sírnál egy lovat ölnek meg, melynek húsát megeszik, bőrét pedig szalmával kitömik és négy póznára felállítják... láttam egy sírt, amely fölött négy rúdra akasztva tizenhat lóbőr függött, ugyanazon sír mellett inni való kancatej és főtt hús is állott.”¹² A XV. század második felében JOSEPHAT BARBARO járt rokonaink közt s arról tudósít, miszerint: „hallotta, hogy a moksa-mordvinok évente bizonyos meghatározott időben egy lovat szoktak venni, melyet közrevesznek, mind a négy lábát odakötözik ugyanannyi karóhoz, a fejét pedig egy földbevert cövekhez. Ezután a tömegeből előlép valaki ijjal a kezében s addig lődöz a ló szíve tájára, míg az kileheli páráját. Ekkor lenyúzza s a bőreből zsákot csinál. A húst, amelyet bizonyos ünnepies szertartással oszt szét, elköltik. Ennek utánna az egész bőrt kitömik szalmával és összevarrják, úgyhogy egyenesen áll, mintha élne. Végre egy nagy fához mennek, melynek ágait egyformára megnyesik s föléje tetőt raknak, a lovat rája állítják s imádják. Áldozatul coboly-, nyest-, evet- és rókabőrt hoznak neki, amelyeket a fára aggatnak; az ilyen fák tele is vannak bőrökkel.”¹³

¹³ Krohn, Fgr. 231. Ez a leírás alapján hitelesnek tekinthető. Radloff, Aus Sibirien, 1893. II, 25–26 s mások tudósításaiból hasonló képet kapunk. Ám éppen, mert Barbaro nem látta személyesen az áldozat bemutatását, több mozzanatot összecserélhetett. Radloff a ló kikötését éppen így írja le, azzal a különbséggel, hogy a lovat nem lenyilazzák, amikor is vére omlanék, hanem lábainál fogva széthúzzák, s derekát elroppantva, ölik meg. A finnugor népek áldozati szokásai közt is ismerjük az áldozati állat megfojtását, nyakára hurkot vetve és az áldozó fához kötve, addig kergetik a fa körül, míg a hurok nyakára szorul és megfojtja. A tremjunganoknál az a szokás dívik, hogy a halottal adott állatot megfojtják, a szellemnek áldozottat pedig fejbevágják és szívenszúrják [FFC. 41:150]. Az áldozati állvány és asztal elkészítése az állatbőr fára akasztásának szokása megegyezik a többi tudósításokkal, de a ló imádása – legalább is a Barbaro-tól közölt formában –, nyilván félreértés. Arról hallunk ugyan, hogy az osztyákok medvebőr előtt esküdtek [S., Šaskov, Šamanstvo v Sibiri: Zapisiki russkogo geografičeskogo obščestva 1864:58] és a medvetisztelet mellett a lőtisztelet nyomai is kimutathatók. Például a burjátoknál és a jakutoknál a ló szent állat. A burjátok különösen a fehérorrú mént tisztelik, hitük szerint az ulus (nemzetségi falu) védőszelleme lakozik benne, s így közvetítő az emberek és az ég lakói közt [vö. G. Nioradze, Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. Stuttgart, 1925. 41]. Alább kiderül, hogy az ember és az állat között milyen szoros a kapcsolat a sámánhitben. Nem tartom feleslegesnek itt megemlíteni, hogy IX. Gergely pápának 1237-ben kelt bullája arról panaszkodik, hogy a pogány hámáiek megkeresztelkedett honfitársaikat addig üzik a szent fák körül, míg holtan össze nem rognak [Krohn, Fgr. 56], ugyanez a bulla említi, hogy a keresztényeknek kitépték testük belső részeit [uo. 252]. Lehetetlen észre nem venni, hogy az állat- és emberáldozat közt (mert hiszen nyilván a keresztények feláldozásáról van szó) milyen messzemenő azonosság van.

Az áldozati állat megnyúzásáról és kitöméséről tudósít PHILIPP JOHANN TABBOT, későbbi nemesi nevén STRAHLENBERG.¹⁴ Ő XII. Károly svéd király tisztjeként, a poltavai csatában orosz fogságba került, majd Nagy Péter cár országfelmérési munkáiban segédkezett. Feljegyzéseit 1730-ban adta ki; szövegéből kitűnik, hogy résztvett egy vogul medveáldozaton is. Itt látta, hogy a medvéket az áldozati oltár előtt megnyúzták, bőrüket kitömték, s a kitömött állatokat újra felállították. Ő jegyzi fel elsőként azt a szokást is, amelyet a későbbi gyűjtésekből jól ismerünk, hogy a vogulok medve bőre előtt mentegetőznek, hogy tulajdonképpen nem ők ölték meg, mert „a nyilak s a vas okozta halálát, amelyet az oroszok kovácsoltak és készítettek el.” Újabb néprajzi feljegyzésekből is ismerjük az áldozati állat megnyúzása és kitömésének szokását. A votyákok példának okáért egy Cser nevű gonosz szellemnek, amely a lóbetegségek okozója, lovat áldoznak. A ló fejét s lábait benne hagyják a bőrben, rózsával kitömi a bőrt, és összevarrják, majd állványra állítják, úgyhogy eleven lónak látszik.¹⁵ Ugyanilyen szokásokról kapunk hírt a finnországi¹⁶ és oroszországi¹⁷ lappok áldozatairól szóló leírásokban. Széltében ismeretes ez az áldozás-mód az altaji török törzsek közt is (2. kép).¹⁸

Mindebből nyilvánvaló, hogy az a honfoglaláskori temetkezési szokás, amelyiket egy példa bemutatásával fentebb megismertünk, nem elszigetelt jelenség, hanem a szkítáktól napjainkig, Magyarországtól Kínáig óriási idő és térbeli távolságokat áthidaló, egykor általános szokás volt. Sok esetben a koponya és lábak benne hagyásával megnyúzott áldozati állat bőrét nem tömték ki, hanem úgy tették csak a sírba, vagy akasztották az áldozófára. Honfog-

¹⁴ Hämäläinen, Nachrichten der nach Sibirien verschickten Offiziere Karls XII. über die finnisch-ugrischen Völker: JouSFou. XLIX. (1938), 43.

¹⁵ Krohn, Fgr. 214.

¹⁶ I. h. 50.

¹⁷ I. h. 239.

¹⁸ Vö. J. Th. Katanov, O progrebajnich obyčajach tjurkskich plemen s drevnjeisich vremen do našich dnei: Izvj. obč. arch. ist. i etnogr. pri imp. Kazanskom Universitetje. Tom. XII, vyp. 2 Kazan, 1894, 109–42. Ugyanaz német fordításban: Über die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens: Keleti Szemle I (1900). kötet. – L. még Munkácsi, Ethn. VII, 297 kk. – Uno Harva, Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki, 1938, továbbá Radloff fent idézett szibériai naplójegyzeteit (Aus Sibirien) és a kazáni egyetem Izvjestijában megjelent adatközléseket. A legrészletesebb sámán-szertartás leírását Verbickij nyomán közli Radloff; magyar nyelven Solymossy Sándor ismertette a nevezetesebb feljegyzéseket [A magyarság néprajza IV, 364 kk].

laláskori sírjainkban is sok helyen megtaláljuk e szokást.¹⁹ A sírok egyrészében ugyanis a lócsontok nem természetes helyzetüknek megfelelő távolságban fekszenek egymástól, hanem egy csomóban. Helyzetükből azonban ez esetben is kétségtelen, hogy bőrrel együtt temették el a csontokat s nem levágva tették a sírba.

Röviden áttekintjük ezt a szokásanyagot, valamint az áldozati állattal kapcsolatos többi eljárásokat is, mert a későbbiek meg-alapozásához szükséges ismeretek rejlnek bennük.

Az obi-ugor népekről egy 1578-ból szóló tudósítás már meg-
említi, hogy a rénszarvast az áldozatkor úgy nyúzzák meg, hogy
bőrében hagyják fejét s lábait, ezt a bőrt pedig a szent berek fá-
jára függesztik.²⁰ Egy 1593-ból való térképen kép is maradt erről
a szokásról.²¹ A vogulok hasonló lóáldozatáról először 1663-ban
történik említés.²² A szokás, a néprajzi feljegyzések szerint még
nemrégiben is nagyjából azonos módon volt meg az osztyákoknál,²³
voguloknál,²⁴ csermiszeknél,²⁵ lappoknál²⁶ és szamojédeknél,²⁷
továbbá a tunguzoknál,²⁸ jurátoknál²⁹ és az altaji török törzsek-
nél.³⁰ Újabb világvallások hatására néhol (pl. a cseremiszeknél)
a lóbórt elégetik,³¹ a mordvinok pedig a lóbórt – akárcsak más
népek, köztük a régi magyarok is a kereszténység és az iszlám el-
terjedése után a lovat – a papoknak adják ajándékba.³²

Jóformán valamennyi adat arról tanúskodik, hogy az áldozati
állat húsát, néhány jelentőségteljes darab félretevése után, az
áldozatot bemutatók, a jelenlévőkkel együtt elfogyasztják. Csak
szórványosan akadunk olyan szokásokra, hogy az állat húsát a
kutyáknak vagy madaraknak dobják eledelként.³³

Amikor az adatok feljegyzői az áldozat célja iránt érdeklőd-
tek, több-kevesebb eltéréssel azt a választ kapták, hogy a halott-
nak vagy az istenségnek hátszlóra van szüksége, vagy ménését
akarja gyarapítani. Tehát nem ételáldozatról van szó. A lakoma-

¹⁹ László Gyula, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge: AHung. XXVII. Bpest, 1943. 52 kk.

²⁰⁻¹ FFC. 44:127.

²² I. h. 128.

²³ Krohn, Fgr. 77, 81, 202.

²⁴ I. h. 204.

²⁵ I. h. 39, 72.

²⁶ I. h. 49.

²⁷ FFC 44:126.

²⁸ S. Šaskov Šamanstvo v Sibiri: i. h. 58.

²⁹ I. h. 59.

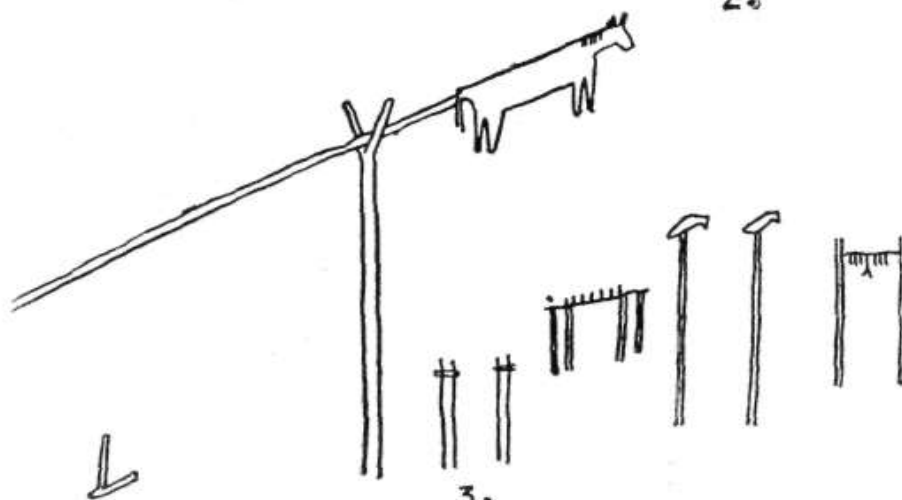
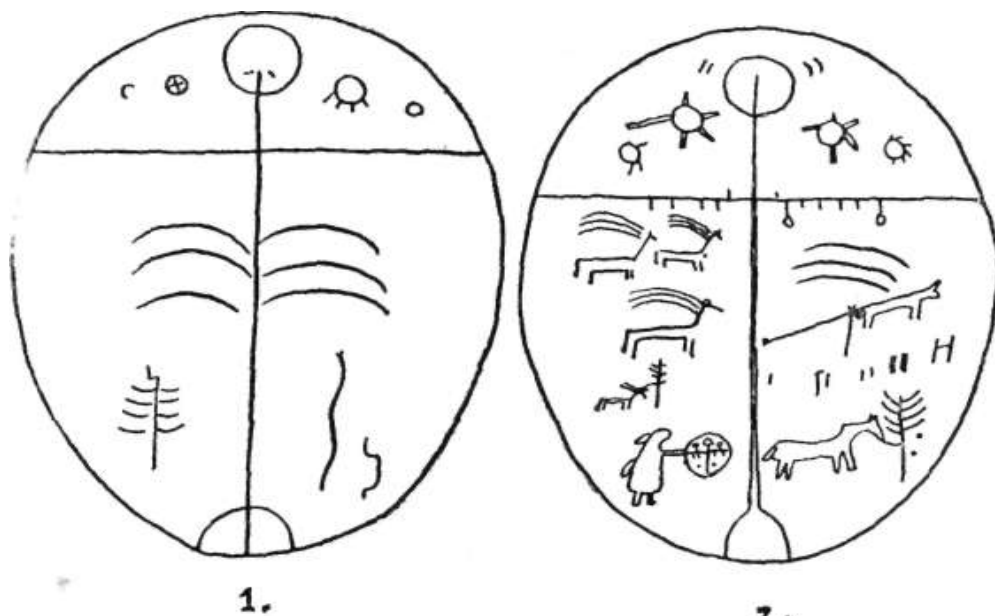
³⁰ Vö. a 18. jegyzetet és HMN. 484.

³¹ Uno Holmberg, Die Religion der Tcheremissen: FFC 61:142.

³² HMN, 456 és Krohn, Fgr. 226.

³³ Katanov, O progrebajlnich... : i. h: 118. – Krohn, Fgr. 214.

kor ugyan az istenség bábuját megkenik a feláldozott ló vagy más állat életfontosságú szerveinek darabjaival, vagy a halott számára is félreteszik ezt, de mindez a megvendéglés jellegzetes szokását mutatja. Az isten vagy a halott vesz részt a lakomán, nem a meghívottak vesznek részt a halott vagy az isten által rendezett vendégségen.

1-2. Altaji samándob belseje és külseje. 3. Áldozati előkészületek egy altaji samándob rajza alapján. A nyúzott és rúdra húzott lóbőrön kívül a négy lábú áldozati, asztal, két madáralakos rúd, két más rúd közt kifeszített szalag csüngőkkel, stb. (Anochin-Harva nyomán).

Az áldozati állat ilyenféle felajánlásának ősiségét nemcsak a régi írásos adatok, valamint a nagy területen való elterjedés mutatja, hanem néhány lényegtelennek látszó megfigyelés is alátámasztja. Így például az állat megölésekor néhány helyen még ma sem szabad vastárgyat (kést, nyilat, lándzsát, stb.) használni,

máshelyen meg az áldozati állat húsát nem szabad vaseszközzel illetni.³⁴ Ezek a tilalmak még a vas megjelenése előtti korból kelteznek ezt az áldozati szokást,³⁵ s így egybevágunk a legrégebb feljegyzések időrendjével.

Az is kitűnik a néprajzi feljegyzésekből, hogy ez az áldozás mód azon a hiten alapul, hogyha az állatot úgy nyúzzák meg, hogy feje s lábai sértetlenül benne maradnak bőrében, akkor az állat a másvilágon megelevenedik. A szokások egyrésze azt is sejteti, hogy eredetileg a bőr és a hosszúcsontok a koponyával együtt nem voltak elegendők a megelevenítéshez, hanem szükséges volt még az állat életfontosságú szerveinek, illetőleg azok darabjainak is a bőrbe való varrása. Ezért a szív, máj, tüdő, vese, stb. darabjait varrták még nemrégben is a szalmával kitömött lóbőrbe.³⁶ Láttuk már, hogy az istenséget is ezzel vendégelik meg, s e szervekből készült lélegzőgolyók védik meg az obi-ugor embert a betegségtől, haláltól s más rontástól.³⁷ E részekben lakik a lélek, s éppen ezért tiltják elfogyasztását a terhes asszonyoknak; a régi étrend szerint asszony nép egyáltalán nem is részesült a megölt állat nemes részeiből.³⁸

Alátámasztja azt a következtetést, hogy régebben a bőr megelevenítéséhez ezekre a részekre is szükség volt, az a cseremiszi szokás, amelyben csakis ezek a részek szerepelnek, a bőr nélkül. A cseremiszek ugyanis az áldozati állat alább megnevezett testrészeinek egy-egy darabját szúrják fel egy kihagyott hársfapálcikára a következő sorrendben: a végbél vége, hús a jobb és bal medenceszárnnyról, a veséből, a mellből, a szívből, a főütőérből, a marjából, a légzőcsőből, a nyelvből, az ajkából és a májból. Ez a tizenkét szelet hús, a májat nem tekintve, megfelel a testben jelentkező sorrendnek. Ezeket ugyanúgy szúrják fel egy kis pálcikára, mint ahogyan a bőrt is karóra húzzák.³⁹ A tunguzok is ha-

³⁴ Krohn, Fgr. 240, 253.

³⁵ Vö. Solymossy Sándor tanulmányát (A magyarság néprajza IV, 292 kk.; uo. az előző irodalom).

³⁶ Harva, Die religiösen Vorstellungen... : i. l. 563.

³⁷ Munkácsi Bernát, Szív és máj: Ethn, VIII, 138 és HMN. 491–2.– FFC. 41:31. – Krohn, Fgr: 222, stb.

³⁸ Uno Holmberg, Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas: JouSFou. XLI, 15–16. – A nők részvételét az étkezésben régebben mind finnugor, mind pedig a török népeknél s nálunk is pontos szokások szabályozták (vö. HMN. 174 kk. és 218).

³⁹ FFC. 61:132, 152–3. – Ismerve az előző jegyzetben idézett étkezési előírásokat, amelyek ugyancsak a fejtől lefelé menő sorrendben jelölik ki a nagycsalád tagjainak jutó húsdarabokat, s egyúttal a rangsort is, az a meggyőződésem, hogy éppen ez az ételfelosztás mutatja, hogy a nagycsalád egésze a totemmel volt azonos. A totemállat húsát is csak a nagy-

sonlóképpen ábrázolják a medvét áldozat bemutatáskor: orrából, füléből, légzőcsövéből, beleiből, körmeiből és farkából levágnak egy-egy darabot, ezt függesztik a faágra „ezzel akarván az egész állatot jelképezni”.⁴⁰

Valamennyi áldozati szokásnál, amelyekről eddig szó esett egyaránt fontos volt, hogy az állat csontjait eltörni vagy megsérteni nem volt szabad. A csontokban levő lélek, hitük szerint, a szervezet egyik el nem pusztuló alkotóeleme, s így az istenségnek a másvilágon csupán ismét hússal s vérrel kell felruháznia, hogy az állat megelevenedjék. Széltében elterjedt hit ez, és sok helyen olyan formában nyilatkozik meg, hogy az áldozati állat húsának megfőzésekor a csontokat gondosan kiválasztják, s minden darabkáját megtisztítják, majd természetes sorrendjükben ismét összerakják.⁴¹ Sok esetben valamennyi csontot belevarrják az állat bőrébe s úgy temetik el, vagy függesztik fel az áldozóberek szent fájára.⁴² Nem tárgyalom itt sem azt a későbbi jelenséget, hogy a csontokat elégetik,⁴³ mert célunk a szokás eredeti formájának szemlélete, s így az ellenőrizhetően újkori változatokat kihagyhatjuk szemlénkből.

A továbbiakban arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy a lóáldozó népek hite szerint miképpen elevenedik meg a másvilágon az áldozati állat. Említettem már, hogy a néprajzi kutatók e kérdésre általában azt a feleletet kapják, hogy a csontokat az istenség

család egésze fogyaszthatja el, da sohasem az egyes ember. Ezt a kérdést egy másik dolgozatomban szándékozom részletesen kifejteni.

⁴⁰ FFC. 61:133.

⁴¹ Vö. Adolf Friedrich, *Knochen und Skelett in der Vorstellungswelt Nordasiens: Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik V* (1943), 189–247. tanulmányának gazdag adattárát.

⁴² Vö. általában e dolgozat során idézett vonatkozó műveket. Sajnos, egy igen fontos műhöz Gahsnak a *Wiener Beiträge*-ben megjelent »Kopf-Schlädel- und Langknochenopfer« című dolgozatához nem juthattam hozzá. Gahs dolgozatában két műveltségi kört különböztet meg, egy régebbit (ma: subarktikus) kört, koponya és hosszúcsont áldozattal s egy délebbre fekvőt, amelyet medvetisztelet és állatmágia (közte az egész csontváz összegyűjtése) jellemez [vö. Friedrich, i. m. 217]. Ha honfoglaláskori sírjainkból nem nyertünk volna kétségtelen bizonyítékot a ló megnyúzására és részben kitömésére, könnyen felvetődhetnék az a gondolat, hogy a votyák halotti ünnep szokásaival vessük egybe sírjaink lócsontjait. E halotti ünnepek neve ugyanis „fej- és lábajándék”, s ezt attól kapta, hogy a votyák a halottnak csak a ló fejét és lábát áldozták fel. Nem lehetetlen, hogy olyan sírjainkban, amelyekben állítólag csak a ló koponyáját és két mellső lábát találták, ilyen szertartás nyomait figyelhetjük meg. Harva, *JouSFou*. XLI, 48 magyar sírjainak lócsontjait e szokással egyezteti. Megállapítása, a maga teljességében, semmiesetre sem helyes.

⁴³ FFC. 61:142. – Krohn, Fgr. 230, stb.

ismét hússal ruházza fel. Ez a hit abban a szemléletben gyökerezik, amelynek nyomai némely rokonnépnél még ma is fellelhetők, hogy t. i. a csontokban lélek lakik. GARMA SANDSEJEV az alár-burjátoknál a következőket jegyezte fel: Az embernek több lelke van, három főlelke. Ezek közül az első a csontokban, a csontvázban székel. Az ember csontjaival egy láthatatlan, emberformájú lény függ össze. Ez a csontváz valamennyi részében jelen van s mintegy láthatatlan mása a csontváznak... ez a lélek a halál után a csontokban marad (ezért nem szabad az áldozatkor a csontokat megsérteni, vagy eltörni).⁴⁴ – A csontokról kialakult hit szemléltetésére két teremtésmondát közlök. Az egyik vogul monda, a bibliai teremtésleírás tükörképe, ám jellegzetes bővítéssel: Numi Taremi ugyanis úgy teremti az embert, hogy először fűzfavesszőből csontvázat fon számára, majd agyagba burkolja s lelket lehel bele.⁴⁵ A bolgáriai

⁴⁴ Friedrich, i. m. 193. A csontok megelevenedésének hite egyébként szinte az egész földkerekségen ismeretes. Ezékielnél (34. fej.) éppenúgy megtalálható, mint az ó-egyiptomi halottas könyvben, vagy a mexikói indiánok néphitében [Friedrich, i. m. 241]. Talán legszebb emléke e hitnek a Kalevalában Lemminkejnen anyjának megható jelenetében őrződött meg (15. ének).

⁴⁵ FFC. 41:23. – A vadásztörténetekben többször szó esik arról, hogy a szellemek az elejtett vad lakomájára a vadászt is meghívják, s amikor a lakoma végén a csontokat összegyűjtik, a vadász, eldug egyet s vessződarabbal, vagy fadarabbal helyettesíti. Később ráismer erre a vadra, amikor elejti s feldarabolva az egyik csont helyén megtalálja a fadarabot [JouSFou. XLI, 49. – Friedrich, i. m: 195, stb.]. Általában elterjedt hit az is, hogy a vadász csak olyan vadat ejthet el, amelyet előzőleg a szellemek már elejtettek, megettek s új életre hívtak. Ugyanabban a környezetben, amelyben a szalmával kitömött ló emlékezte megőrződött, lappangó alakban megvan a samán újjászületésének hite, továbbá a csontoknak fával (fordítva = másodlagos értelmezésben) való behelyettesítésének emlékképe is. Luby Margit adatközlésében találtam meg ezeket a nyomokat is. Szatmárcsekéről közli a következő hiedelmeket: „... két matolesi fiú egyszer kint hált a mezőn György éccakáján. Az egyikén olyan gatya vót, aminek a madzagját két karácsony (nagy- és kiskarácsony) közt fonták. Az pedig biztos védelem minden kísértés ellen. Amellett még várat is kerekített magának, mielőtt lefeküdt. Így nem bánthatták a gonoszok. A másíknak a testiből mind kilopták a csontot a rossz lelkek. Úgy kellett másnap hazavinni. Egész esztendőre nem bírt volna lábra állni, mert a csontjai hiányoztak.

Következő Szent György éccakáján megint kivitték, de akkor megszerencsével járt, mert ugyanazok a lelkek visszalopták a testébe a csontot. Másnap már semmi baja se vót”. Lehetetlen észre nem venni, hogy ez az emlékrög a samán csontjainak kivételét őrzi, mind a samán, mind pedig a szatmárcsekei gyermek betegen fekszik odahaza, míg ez a művelet meg nem történik (l. alább).

A csontokkal kapcsolatos hiedelemkör ősi vonásait őrizte meg a következő történet is: „... volt két szolga. Egy szomszédba laktak. Együvé jártak aludni. Jött egy Szent György éccakája, és jött egy nagy

tatórok így emlékeznek meg az asszony temetéséről: Ádámnak és Évának tíz fia volt, de csak egy lánya. Ádám fogott egy zsákot, kiment a mezőre és mindenféle csontokat gyűjtött. Farkas-, kutya-, macska-, lócsontok kerültek zsákjába. Azután hazavitte a zsákot s kérésére Isten ezekből teremtette az asszonyokat a fiúk számára. Ebből magyarázható az asszonyok különböző természete.⁴⁶ Alább is többször találkozunk azzal a hittel, hogy a csontokat zsákba vagy az állat bőrébe rakják, s ezek megelevenednek. Hogy az emberi és állati létben azonos törvényeket láttak megvalósulni, arra kitűnő példa az az elbeszélés, amelyet BOGARAS jegyzett fel a jukagiroknál: Két testvért egymásután megölt sógoruk, a holló, ízzó fürdőkamrába taszította, s megsült testüket felfalta. Ezután így szólt feleségéhez: menjél és tisztítsd meg csontjaikat, s gyűjtsd egy tarisznyába, és akasszad fel magasan egy fára. Az asszony keservesen sírva fakadt, összegyűjtötte a csontokat, még a legkisebbeket is, tarisznyába tette, s magasan egy fára akasztotta. A legfiatalabb testvér később megölte a hollót, és megkérdezte nővérét, hol vannak bátyainak csontjai. Lehozta a csontokat a fáról, pontos sorrendben összerakta őket, s meghintette az élet

csengős-bongós szekér, két ember rajta. Oszt ahogy mentek, annak a szekérnek az egyik kerekén egy küllő eltörött. Az egyik fiú nem aludt, a másik jól aludt. Hallja a fiú, hogy az egyik ember mondja a másiknak: „Vegyük ki ennek a fiúnak a lába-szárából a csontot a küllő helyébe, majd mostanhoz egy évre visszahozzuk”. Igen, de hiába nem aludt a fiú, megszólalni nem birt, így oszt az emberek kivették a másik fiúnak a csontját. Másnap nem tudott felkelni a fiú, de a másik nem mondta meg neki, hogy mi baja van. Hanem a következő Szent György éccakáján elment a fiúért, hogy: – Gyere menjünk, feküdjünk le megint ott, ahun tavaly is aludtunk.

– Hogy mennék mán – mondta a másik –, nem is tudnék én addig el se menni. De az erővel elvitte. Osztán csakugyan jött a csengős-bongós szekér, rajta a két ember és a fiúnak csakugyan visszatették a csontot a lábába. A fiú meggyógyult. Reggel a maga lábán ment el. Akkor árulta el neki a másik, hogy mi vót vele. Addig félt vóna elárulni” [Luby Margit, Bábaelte babona. Bp., é. n. 68–9].

⁴⁶ Friedrich, i. m: 204. – A teremtésmondák egyebekben is az őskori ember világlélményének roppant becsú adattárát tárják elénk. Például a tunguz legenda szerint Buga az ember teremtésekor keletről vasat, délről tüzet, nyugatról vizet és északról földet vett, s így alkotta meg az embert és az asszonyt. Húsát és csontjait földből, szívét vasból, vérért vízből, testmelegét tűzből alkotta [vö. Šaskov, i. m: 33]. Hasonló teremtésmondákat idéz Harva, *Die religiösen Vorstellungen...: i. h: 111 kk*], de ezek eredetibb formát őriztek meg, mert bennük nem a világból teremődik az ember, hanem az ősz, vagy totem (vö. Mithras-hitet is) testéből formálódnak a világ dolgai, hajából lesznek a fák, szemeiből a csillagok és így tovább. Ez a szemlélet vezet az életfa képzet kialakulásához is. Ezeket tudva érthető meg, hogy a csontot fával helyettesítheti a vadász.

és a fiatalság vizével. Első hintésére a csontváz hússal telt meg, másodszorra bőrrel vonódott be, harmadszorra megelevenedett, s így szólott: sokáig aludtam, de most nagyon frissnek érzem magamat. BOGORAS hozzáfűzi ehhez, hogy a régi jukagirok halottaik csontjait tarisznyába gyűjtötték, és titkos helyre dugták.⁴⁷ Ha ezt a mesét egybevetjük az áldozati állatokról olvasott feljegyzésekkel, világosan meglátszik, hogy az emberi csontokkal ugyanúgy tettek, mint az állatokéval: minden porcikájukat összegyűjtve, bőrbe (vagy tarisznyába) rakva, fára függesztették. Gondos összerakásuk szolgált megelevenedésük alapjául. Hogy a tarisznya, vagy zsák eredetileg nem tarisznya volt, hanem állatbőr, arról éppen a jukagirok temetkezési szokásainak egy régebbi rétege tanúsodik. Régente halottaikat ugyanis rénszarvasbőrbe varrva függesztették fel a fákra.⁴⁸

Az életre teremtés hitének bőséges és igen tanulságos adattárát ismerhetjük meg a samán-avatás szertartásaiból. Ritka esetekben megtörtént, hogy a néprajzi kutatóknak sikerült a sámánokat szóra bírni s elmondatni velük samánnálevésük történetét. Valamennyi elbeszélésnek az a veleje, hogy samán csak az lehet, akit előzőleg samán-ősei darabokra téptek, majd újból életrekeltek. E feldarabolások leírása szinte szószerint példázza az áldozati állatoknál megismert eljárást. Az egyik samán például így mondotta el teste szétdarabolását és megelevítését: Egy vaskampóval szétválasztották tagjait s leszakították, csontjait megtisztították a hústól, és teste folyékony részeit eltávolították. Utána a csontokat gondosan összeállították, vasfonállal összevarrták, s hússal látták el. Más elbeszélésekből arról értesülünk, hogy húsát üstben főzték, s a samán-ősök megették, teste csak akkor elevenedik meg ismét, ha száján keresztül jól megfőzött szívét helyére rakják. A samán úgy éled fel, mintha hosszú alvásból ébredne.⁴⁹

A tovább nem részletezhető gazdag szokás-anyagból kitűnik, hogy az ős-szellemek a samán testéből eltávolítanak (megesznek) minden földi – emberi – testrészt, s újjal helyettesítik.⁵⁰ Még vérük is más lesz, egy altaji samán például őséhez fohászkodván azt mondja, hogy változtassák vérét, olyan sűrűre, mint az erjesztett lótej.⁵¹ A jurák szamojéd samánt medve ősanya szoptatja,

⁴⁷ Bogoras, *Tales of Yukaghir*. 44, vö. *Märchen aus Sibirien*. Jena, 3940. 74–80 (Ezt Friedrich, i. m. 204 alapján idézem).

⁴⁸ Nioradze, i. m. 14.

⁴⁹ A kérdés adattárának gyűjteményét l. Lehtisalo, *Die Tod und die Wiedergeburt des künftigen Schamanen: JouSFou*. XLVIII, 1–34.

⁵⁰ Lehtisalo, i. m. 24.

⁵¹ I. h. 18.

viszont az ajnuk áldozatra szánt medvebocsát egy asszony táplálja kebeléből.⁵² Ez a néhány utalás azokkal a tanulságokkal együtt, amelyeket alább a samán öltözékéről idézek, világosan mutatja, hogy a samán új élete nem emberi élet, hanem állat-totemje él benne. A samán ugyanis csak ceremóniás díszében képes a más-világgal érintkezni. Ez a samán-ruha pedig nem más, mint a törzs totemjének ábrázolása. Csak akkor van másvilági képességeinek birtokában, ha belebujik totem-ősének bőrébe, s magábaépíti annak csontvázát. Ebben az összefüggésben válik érthetővé, hogy a halottakat régen miért varrták állatbőrbe, vagy ami ezzel egyértelmű, miért csavarták nyirfakéregbe. Nemcsak a halottakkal jártak el így. Az osztyákoknál szokásban volt, hogy a beteget, vagy csupán fájó testrészét, az áldozati rénszarvas vagy ló még meleg bőrébe csavarták.⁵³ A jakutok úgy beszélnek a samán-ruháról (állatbőr-ről), mint élőlényről.⁵⁴ A samánviselet elkészítése régebben nagy ceremóniák közt történt, ennek részleteit, sajnos, nem ismerjük. A jenízei samán maga vágott le egy rénszarvast, az állat vérével bőségesen megöntözte jövőbeli ruhájának díszét, s azután a bőrből elkészítette ruháját.⁵⁵ Azok a vasdíszek, amelyeket vérrel öntözött, s amelyek a ruha megelevenítésének eszközei voltak, az áldozati állat csontvázát és a kozmost ábrázolták.⁵⁶ Itt idéznem kell azt a tudósítást, hogy a samánavatás szertartásaiban a koponya és a csontok megvasalása állandóan visszatérő hiedelem.⁵⁷ A samán sapkája is a totemállat (szarvas, bagoly, stb.) fejét ábrázolja.

A samán-ruha elkészítésekor tehát szertartásosan ugyanazt a folyamatot ismételték meg, amelyet az áldozati állat és a leendő samán új életre keltésekor megismertünk. Az állatbőr megelevenítésének szertartását a samándobok készítésének leírásakor POTAPOV L. P. részletesen ismerteti. E leírás alapján pontos képet kapunk azokról a hiedelmekről, amelyek szerint a megölt állat (ember) új életre kelthető, akár e földön, akár a másvilágon. Mivel a magyar szakirodalom eddig nem használta fel POTAPOV eredményeit, szükségesnek látom a vonatkozó részek részletes ismertetését.⁵⁸

⁵² I. h. 30. ⁵³ Krohn, Fgr. 138.

⁵⁴ Nioradze, i. m. 85.

⁵⁵ Nioradze, i. m. 61–62.

⁵⁶ Uno Holmberg, The shaman costume and its significance: *Annales Univ. Fennicae Åboenses. Serie B. I. No. 2. 1922–23.* – Harva munkáját és a samánruha többi irodalmát részletesen ismerteti Friedrich, i. m. 211 kk. Újabban az egykori samánruhát néha már csak azzal jelzik, hogy a samán révületekor szarvasbőrbe ül [Krohn, Fgr. 337].

⁵⁷ Lehtisalo, i. m. elszórtan.

⁵⁸ L. P. Potapov, Sledy totemističeskich predstavlenii u altaicev: *Sovetskaja Etnografia* 1935. 4–5. füzet. 140 kk.

A dobót a nyenyencek, osztyákok, tunguzok, dolgánok, vogulok, szeljkupok, orocsok szarvasbőrből készítik, az uranchájok, szagajok, jakutok és orocsok a dobverőt is szarvascsontból csinálják, vagy jávorszarvas bőrével vonják be. Maga a dob totemállatot ábrázolja, amely a samán segítő állata. A samán ezen teszi meg útját révületében a szellemek birodalmába. PETRI B. E. burját samán ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a samán a másvilági birodalomba annak az állatnak szellemével jut el, amelynek bőre dobján feszül. A dob azonban nemcsak bőrével, hanem a maga egészében ábrázolja a totemállatot. A khakassoknál a samándob felső részén hat lelógó bőrszalag van, ezt az állat hat csecsbimbójának tartják, amelyek táplálják a samánt. A sor-ok ugyanezt a hat kiálló részt szarvagnak tekintik, ugyanez a jakut hit is. A szeljkupok ezt a dob fülének mondják. POKROFJEV G. I. a szeljkupoktól kapott értesülés alapján egész határozottsággal jelenti ki, hogy a samándobot élő állatnak tekintik. Ezt írja: Majdnem valamennyi általam látott szeljkup samándobnak fémcsörgői voltak, a fogó felső felére függesztve, ezek a szarvas (= dob) légzőcsövét jelképezték. Felvetődik az a kérdés, hogy milyen állatot ábrázol a dob? Láttuk, hogy a legtöbb népnél szarvasbőrből készül. Amikor a sor samán új dobót készít a maga számára, erre rendszeren szarvasbőrt húz, s készítésekor végbeviszi a dob életrekeltését. Ez a szertartás még újabban is kizárólag törzsi jellegű. Lényegében annak a szarvasnak feltámasztását tárja elénk, amelynek bőre a dobon feszül. A samán a dobra áldozati árpasört fecskendez, erre a dob-szarvas megelevenedik, és a samán ajkával elmondja a jelenlévőknek születését, gyermekkorát s éretté növekedését, azt, hogy hol élt, mit s hogyan evett, stb. A szarvas addig a pillanatig viszi elbeszélését, amikor a vadász elfogta, vagy golyójával elejtette, s azzal végzi tudósítását, hogy jól fogja szolgálni gazdáját. A szarvas elbeszélése alatt a samán a vadászat jeleneteit megjátssza, a vadászat jellegzetes mozdulatait utánozza. Eközben átadja a dobót a jelenlévőknek, s egész éjjel szakadatlanul samanizál, a dobhoz a samán szertartásokból jólismert szavakat mondva; például: „Hat szarvval ékes dob, ha köre lépsz ne botoljál meg, ha vízbe méssz ne fulladjál meg, ha jégre méssz, ne bukjal fel”. Mindebből kiderül, hogy a dob a samán háts-állata, végeredményben maga a totem. A szeljkupoknál talált összehasonlító anyag e tekintetben rendkívül tanulságos. A samándob elkészítésekor és megelevenítésekor, az áldozat második napján a samán felkeresi az erdőben azt a helyet, ahol a szarvas született. Gondosan kikémlél minden helyet, hol a szarvas élete során megfordult, s ahol megdöglött.

Feltétlenül szükséges, hogy a dob számára elejtett szarvasnak minden maradványát összegyűjtse az utolsó szőrszálig, amelyet esetleg akkor veszthetett el, amikor fához dörgölözött, átuszta a patakokat vagy a folyókat. Elvetett agancsait, minden darabocskára húsát, sőt azoknak az embereknek és kutyáknak ürülékét is összegyűjti, akik a szarvas húsából ettek. Ezután áll a samán a legnehezebb feladat előtt: meg kell fognia a szarvas lelkét. Hosszú erőlködés után sikerül végre elfognia, s megkötöznie a szarvas szellemét. Néhány samán úgy jár el, hogy zsákmányul ejthesse a dob szarvasának szellemét, hogy képét nyirfaágacsokból felállítsa, s a vadászatot utánozva, kis íjacskából rálő. Ezután a szeljkup samán holt és eleven vízzel életrekelte a szarvast és a pestis ellen veresfenyőt állít áldozati fának s ez alá odafüggeszti dobját, amely a szarvas feltámadásának pillanatától azonosul a szarvas képével mint annak helyettese”. A DIRENKOV I. P. által gyűjtött anyagban a sor samán a dob életrekeltéséhez összegyűjti annak az állatnak minden részét, amelyből a dobot készítette, s életrekeltésekor dobon lovagolva biztatja a megelevenedett állatot a vágatásra. A dobverő, a korbács e műveletek alkalmával nagy szerepet játszik. Nagyjából ezek a részek azok, amelyek POTAPOV tanulmányában a dob megelevenítéséről szólnak.

Tegyük hozzá POTAPOV leírásához, hogy az a folyamat, amely a ló és szarvasmarha megszelídítéséhez vezetett, és a rénszarvas helyébe ez új háziállatokat állította, a samándoboknál is változásokat idézett elő. A burjátoknál a ló, a jakutoknál tehén vagy borjú bőrrel vonják be a samándobot.⁵⁹ Ám éppen POTAPOV közli azokat a nyelvészet-paleontológiai vizsgálatokat,⁶⁰ amelyek bizonyítják, hogy e népeknél is eredetileg a szarvas volt a totemős (vö. a magyar és rokon csodaszarvas mondákat is).

POTAPOV eredményeit máshonnan vett összehasonlító anyaggal a következőkben szeretném továbbfűzni. A samándob fogója, amelyet a „dob gazdájának” hívnak, a samándob keretét feszíti ki. Ez nem akármilyen fából készült, hanem kiválasztása és megelevenítése a bőrhöz hasonló szertartásokban történik. A jakutok például a dob farészeit az őst jelképező fából készítik el. A samán ugyanis egy nagy veresfenyőfát választ ki az erdőben, és ráakasztja, illetőleg ráköti samán-ruháját. Ezután ökröt áldoz a fánál, közben varázsigéket mormol, meghintve a fát az áldozati állat vérével és pálinkával. Csak ezután vág ki a fából egy részt a dob számára, de úgy kell eljárnia, hogy a fa ne szenvedjen, s ne pusz-

⁵⁹ Nioradze, i. m. 82.

⁶⁰ Potapov, i. m. 135 kk.

tuljon bele e műveletbe.⁶¹ A samán-dob keretét feszítő fogó sokszor emberformájú, fejét s végtagjait jól meg lehet különböztetni. Ismét arra a képzetre bukkanunk tehát, amelyet az állatbőrbe temezett halottaknál, vagy az áldozati állatoknál megismertünk: a dob ezekhez hasonlóan csak akkor elevenedik meg, ha belsejében a csontszerkezet megvan. Még tovább is fűzhetjük az egyezést: a samándob külsejére (2. kép) szarvasvérrel (vagy újabban égerfaháncsvérrel) rárajzolták az egész világmindenséget.⁶² Lényegében tehát a samándob azonos módon elevenedik meg, mint a samánruha. Úgy látom, hogy eredetileg az áldozati állat újraéledésének is előfeltétele volt a kozmosz rárajzolása. RADLOFF ugyanis így írja le a kazak-kirgiziek juh-áldozatát: Az áldozati juh csontjait gondosan megtisztítják, koponyájára a baksa mindenféle figurát rajzol, tésztából állatokat (tevéket, lovakat, ökröket, juhokat és kecskéket) formál, mindezt színes zsineggel átköti és a csontokkal együtt zsákba rakja. A zsákot maga viszi egy elhagyott helyre, s mindenféle ceremóniákkal elássza.⁶³ Ha bizonyítékok kerülnek elő arra vonatkozólag, hogy az éppen RADLOFF által feltárt altaji sírokba⁶⁴ is ilyen in-

⁶¹ Nioradze, i. m. 82.

⁶² Vö. általában a samándobokat (2. kép.) és az e dolgozatban idézett irodalmat. A szarvasvérre és az égerfaháncsra nézve l. Krohn, Fgr. 172, 176.

⁶³ Aus Sibirien II, 62.

⁶⁴ Aus Sibirien, II. köt. 2. fejezet. – Néhány adat képében bemutatott egy szokást, amelyből világosan kitetszik, hogy a totemállattal, a bálványképpel, a halottal és az újszülöttel azonos módon bánnak. Marco Polónál olvassuk, hogy a mongolok a halottat a ház oldalába vágott ajtón viszik ki, a vogulok, osztyákok és szamojédok sem az ajtón viszik ki a holttestet, hanem vagy az ablakon adják ki, vagy lyukat törnek a jurtfalon. Solymossy Sándor a magyar Ördögszerető meséjében találta meg ennek az ősi temetkezésmódnak emlékét [Társadalomtudomány II–III, 264]. Magam összevettem ezt azzal a szokással, hogy az újszülöttet nálunk és a rokonnépeknél kiadják az ablakon s úgy hozzák vissza a házba [HMN. 478]. Ugyanezt látjuk a bálványképeknél is. A vogulok az áldozat helyére a bálványt nem az ajtón viszik ki, hanem az ablakon át, s itt adják ki mindazt, amit áldozatra szántak: prémeket, ruhákat, ezüstneműt, stb. [vö. Krohn, Fgr. 204]. Mindez elhárító varázslat. Harva azt tapasztalta, hogy a turuchanski tunguzok a medvebőrt és a medvehúst nem az ajtón hozzák be a sátorba, hanem hátul, a sátortakaró alatt, hogy az asszonyok ne lássák [JouSFou XLI: 7]. Ugyanezt halljuk a giljakokról és az északamerikai indiánokról és a lapp vadászokról is. A osztyákok is a hátsó ablakon adják be a medvebőrt. A lapp vadász azzal igyekszik a medve szellemét megcsalni, hogy nem az ajtón jön haza, hanem hátulról mászik be a sátorba. E vadászszokások mai magyarázata az, hogy az asszonynépek nem szabad a totemállatot látni. A néplélektani megfigyelések azonban lehetővé teszik ennek a képzetnek az előzőkkel való azonosítását. Az, áldozat és a temetési szokások egyezésére Harva, Die religiösen Vorstellungen...: i. h: 440–441 is rámutat.

dokkal kerültek a nyírfából kivágott különböző állatok s más ábrázolások, akkor a kör bezárul, s az emberi test újraeledésének is ugyanazok a feltételei, mint az állaténak, a samán-ruhának, vagy a dobnak.

Ez eleve valószínűnek látszik, mert ZELENIN alább ismertetett rendszerezéséből kitűnik, hogy mindezek mögött a szokások mögött azonos képzet lappang^{64a} még hozzá a betegségtől és a haláltól való szabadulás vágya. Ezért kell annak az állatnak testében (a totemében) újraszületni, amely a betegség és a halál okozója, tehát maga mentes minden bajtól.

ZELENIN eredményeit felhasználva, úgy látom, hogy Köcsön tudományának eddig megmagyarázatlan mozzanatára is fény derül. A rossz szellemek kiűzésének a földkerekség minden táján azonos módja divatozik: ez a beteg megverése vagy megrázása. Kö-

^{64a} Horváth István baráti figyelemből egy falujabeli (Ózd, Kisküküllő m.) siratóének töredékét közölhetem. Egy öreg asszonytól hallotta, aki halott kisfiát siratta:

Kidőlt a háznak a fala
Annak is a jobb oldala ...

Horváth István vette észre, hogy ez a töredék az Ördögszerető meséjében megőrzött ősi temetés mód emléke. Figyeljünk arra is, hogy a ház jobboldali fala dőlt ki, a régi rendben a jobboldal volt a férfiak helye a házban. A sirató a halált úgy írja körül, hogy a ház falának kidőlését említi. Úgy gondolom, hogy ez talán nemcsak egy múltba merült temetési szokás képi emléke, hanem olyanféle tilalom is lappanghat benne, hogy a halált nem volt szabad néven nevezni (akárcsak a totemállatot), s így fogalmát megkerülő, fedő fordulattal illették. Ilyen magatartásra a természeti népek köréből számos példát ismerünk; a magyar névadás bizonyos szokásaiból sejthetjük, hogy népi hiedelemvilágunkban is lehettek ilyenfajta képzetek (vö. még azt a megfigyelést, hogy siratóinkban gyakori a halál, halál országa kifejezések megkerülése pl.: ... miért mentél el ilyen korán, ilyen árván abba a nagy fekete házba, kinek sem ajtaja sem ablaka, csak a nagy sötétség...). Nem tudom, hogy a hasonlatokkal és szóképekkel teli költői népnyelv nem egy kifejezésének gyökere nem ilyen körülíró szó-tabuban keresendő-e? Annyi azonban sejthető, hogy például a vogul énekek állandóan visszatérő „díszítő jelző”-i nem annyira a leíró képzelet, mint inkább a csak összes tulajdonságainak kimondásával megidézhető személyiség (isten-ség, hős) igéi. Eszerint a hét-nyolc szóból álló képsor tulajdonképpen egyetlen kifejezésnek számítódnék. Ilyen jellegű képsor alkotásra is szinte végnélkül idézhetők a példák a természeti népek nyelvéből. Ezek az állandó fordulatok olyan mélyen beivódtak a nyelvbe (éppen, mert egy szónak számítanak), hogy még akkor is fennmaradtak, amikor értelmük már régen kikopott alóluk. Ilyen módon bukkan fel egy-egy töredékben (mint például az ózdi siratóban) váratlanul a régmúltak hiedelemvilágának egy-egy, már csak a nyelvben élő kövülete. Hasonló módon lappanghatott egy évezreden keresztül a szalmával kitömött ló emlékezete is mesék és babonás történetekbe süllyedve, míg Köcsön történetében feljegyzőre talált.

csön úgy kelti életre döglött lovait, hogy egy pálcával rájukver. A samán úgy vágtat a másvilágra dobján (állatján), hogy; dobve-
róvel veri. A dob e verés nélkül egymagában nem képvisel idéző
erőt. Ebben a gondolatkörben érhető meg az a két kaukázusi va-
dász-mese, amelyet ZELENINnek egy másik tanulmányából idézek.⁶⁵
Az erdei vadak ura, Ävsati egy egész szarvast megfőz, s megven-
dégeli vendégeit az állat húsával, a csontokat azonban nem sza-
bad eltörni. Lakoma után a csontokat rendben összerakja, rájuk
vág kancsukájával, s a szarvas egyszerre hússal és bőrrel felkél
mint élő. Az abházoknál pedig azt a mondát tartják, hogy „a
minden vadak pásztora” egy vaddisznólakoma maradványait be-
göngyöli az állat bőrébe, s rávág erre a csomóra, és a vaddisznó
ismét elevenen szalad el társaihoz az erdőbe. A mongol Bodga
Gesser kán történetében egy borjú bőrét felvágatlanul húzzák le,
húsának elfogyasztása után a csontokat visszarakják a bőrbe; a
hős a bőrt farkánál fogva meglóbálja s a borjú ismét életre kel.⁶⁶
A burjátoknál, hogy az igazat megtudják, a samánt gyakran bot-
tal verik meg,⁶⁷ a samán meg a jakutoknál szertartás közben gyak-
ran tanítványait botozza meg.⁶⁸ Végül egy rendkívül érdekes nyu-
gati visszhangját idézhetem ennek az ural-altaji néphitnek. Ka-
rintiában egy mondai alak egy parasztember ökrét levágja és meg-
eszi, de a csontokat beteszi a bőrbe, és az állatot botcsapásokkal
ismét életrekelti.⁶⁹ A magyarsággal s még előbb az avarokkal
szomszédos nyugati területeken több emléke él még annak a ha-
tásnak, amelyet samanizmusunk gyakorolt az ottélő népek hitvi-
lágára.⁷⁰

⁶⁵ Paideuma II, 1–2:34. – Friedrich, i. m. 195 alapján.

⁶⁶ Friedrich, i. m. 196.

^{67–68} Solyomossy, A magy, népr. IV, 358.

⁶⁹ Holmberg, JouSFou. XLI, 49. Ilyen váratlan egyezések természetesen a keleti anyagban is akadnak. Egy burját samán például olyan hatalmas, hogy szánja lovak nélkül is elindul [Nioradze, i. m. 102], akár csak Köcsön lovai is hám nélkül húzzák a kocsit.

⁷⁰ Ilyen például az állkapocs nélküli ló szerepe a néphitben [HMN. 114]. Baranyában és Léva mellett maradt meg ez az ősi képzet, s utat talált a cseh néphitbe is. Egyébként megvan a kazáni és krimi tatárok-nál, a kirgizeknél, de a finnugor népek áldozati szertartásaiban is nyomát találjuk. Paasonen ír le egy áldozati fenyőt, amelynek levágott törzsében két szeg volt verve, kétoldalt az egyikén a medve koponyája lógott, másikon alsó állkapcsa, a fa alatt kórákás volt [Krohn, Fgr. 63], a cseremiszekekről olvassuk [FFC. 61:130], hogy az áldozati ló alsó állkapcsát leválasztják a koponyáról. Talán a Paasonen megfigyelte áldozati helyhez lehetett hasonló az a kórákás, amelyen szénnyomok közt egy ló fél állkapcsát találta Roska Márton a várfalvi árpádkori temetőben [Dolg. IV, 9. kép]. A szláv néphitben a táltoshitnek is megtaláljuk nyomát [HMN. 113], a nagycsalád keleties szerkezetére

Nem mulaszthatom el, hogy fel ne vessek itt egy kérdést, amely talán ugyancsak a veréssel való feltámasztás emlékét őrzi néphitünkben. Magyar területen több változatban ismeretes a Három árva balladája.⁷¹ Egyik változatának minket érdeklő része így hangzik:

Tova menyen három árva,
Tőlük kérdi a Szűz Mária
„Hova mentek három árva?

Álljatok meg három árva!
Adok néktek arany vesszőt,
Csapjátok meg a temetőt!”

Kelj föl, kelj föl, édes anyánk,
Mert elszakadt a gyászgúnyánk!

„Nem kelhetek, édes fiam,
Elrohadtak az inaim,
Elrohadtak az inaim,

Két karjaim s két lábaim;
A vérem is elárkollott,
S a lelkem is elbúcsuzott...

E ballada legtöbb változatában nem aranyvesszőt, hanem vasvesszőt mondanak, ismét más változataiban szerepel olyan jelenet is, amelyben borban mosdatják meg az egyik árva szívét. E ballada egyetlen nyugateurópai párhuzama Hollandiából ismeretes, s fordításnak hat,⁷² egyébként szinte biztos, hogy ősi hagyatékunk. Az alábbi két újabb párhuzam tanúsága alapján nem kételkedem benne, hogy a halott anya (máshol a temető) életrekeltésének ez a módja ugyanaz, amellyel Köcsön is életrekelti lovait. A burjátokról BASTIAN azt írja, hogy samándob helyett vasvesszőt látott náluk, s a samán ezzel verte magát (azaz ezzel keltette magát másvilági életre).⁷³ A szibériai legendák egyik gyakori motívuma

meg Zdenko Vinski hívta fel a figyelmet [Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum. Zagreb, 1938].

⁷¹⁻⁷² Irodalma: Dános Erzsébet, A magyar népballada. Bp., 1939. 111 kk.; uo. az idézet: 68, Erdélyi I, 397. alapján. A vasvesszővel való temetőverésre Kiss Lajos hívta fel a figyelmet kérdés formájában [Ethn. XXXIX, 46], a hozzászólások [uo. 124, 225] értékes adatokkal bővítik a kérdést, a fenti megvilágítás azonban nem merül fel.

⁷³ Nioradze, i. m. 83.

az, amikor az öreg asszony megparancsolja, hogy gyűjtsék össze mind a száz csontját, verjék meg nyírfavesszővel, s akkor egy házikó kerekedik belőle.⁷⁴ Nem lehet feladatomban e jelképek feloldása, elég annyit látnunk, hogy a megvesszőzés itt is a halott megelevenítéséhez vezet.

A fentiek során Köcsön tudományának minden vonásával megismerkedhettünk. A köréje lerakodott babonarétegből kétségtelesenül egy elkésett magyar samán alakja villan elénk. Szalmával kitömött lóbőrrel vágat messze vidékre, s élettelen lovait ütessel eleveníti meg. Maga is lóvá változik, amikor tanítványát nevelni akarja, de az új Isten nevében említésére csak lócsontok maradnak a paripák hült helyén. Ez az utóbbi esemény történeti szemléletben szinte jelképpé emelkedik: samánjainkat tényleg az új Isten hitének térhódítása semmisítette meg, s ami belőlük fennmaradt, az csak néhány, értelmetlenné vált emlékezettrög s régi sírjaink néhány csontja. Ezek csak az összehasonlító tudományos munka nyomán kelnek már életre, s szolgálnak becses adatokat egykori világfelfogásunk megértéséhez.

*

Amint eddig a Köcsön körül összegyűlt hiedelem-anyag vizsgálatával végeztünk, az tulajdonképpen, csak a jelenségek összehasonlítása s eredeti formájának megállapítása volt. Értelmezésünkben nem mentünk tovább, mint addig, hogy megállapítottuk, hogy a néphit szerint mi hozta létre a jelenségeket. Ám a mai ember szemében e magyarázatok értelmetlenek. Nem értjük, hogy miféle erő vitte arra a mindennapok vaskos valóságában élő embert, hogy ilyen mágikus világot teremtsen maga köré. Meggyőződésem, hogy a kutató ember erre is felelettel tartozik, mert a jelenségeket létrehozó okok megértése és szerkezetük feltárása nélkül munkája végeredményben nem szolgálja az egykori élet megértését, szinte azt mondhatnám, csak növeli a homályt. Sajnos, éppen e legfontosabb kérdésben többé-kevésbé sötétben tapogatózunk, mert a samánhit adattárát csak kivonatossan ismerjük. POPOV A. A. nagyszabású könyvészetében 1932-ig 650 orosznyelvű dolgozatról ad hírt.⁷⁵ Ám ezt a munkát is csak idézetből ismerem s még ha

⁷⁴ Friedrich, i. m. 213. Vö. még azt az általánosan ismert szokást, hogy az állatba bűjt boszorkányt veréssel idézik meg, vagy a véres tejet adó tehén tejét verik meg tüskés vesszővel. A boszorkány éppen úgy érzi testén a verést, mint Köcsön. Mindez igen ősi közös képzetértéknek a boszorkányhitbe (és a középkori ördögűzésbe) való átszüremlése.

⁷⁵ A. A. Popov, Materialy dlja bibliografii russkoi literatury po inzučeniju šamantsva severo-asiatskich narodov. Leningrad, 1932. Idézve: Friedrich, i. m. 238.

a puszta címjegyzék kézbe is kerülne, akkor sem érnék sokat a tartalom ismerete nélkül. Az újabb s régebbi orosz tudományos irodalom nélkül alig lehet komoly feleletet keresni a felvetett kérdésre. Azok az adatösszegező munkák, amelyeket felhasználtam, rengeteg értékes dokumentumot tárnak ugyan fel, de a dolog természete szerint kivonatosan. Néhány részletes közlés megismerése során arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezeknek az összegező munkáknak alapján nem formálhatunk magunknak világos képet a dolgok keletkezéséről. A másik nagy nehézség az, hogy saját népünket sem ismerjük eléggé, egy-egy komoly adatgyűjtés sejteti csapán, hogy szokásainkban s nyelvünkben milyen ősi emlékezesek lappanganak. Hogy csak egyet említsek éppen tárgyalt kérdésünkkel kapcsolatosan, a magyar nép szólásmondásai a borral olyan dokumentumokat őriznek, amelyek a fenti adatsor után élénken tanúskodnak egykori életszemléletünkről: „ép bőrrel szabadul”, „rossz bőrben van”, „csak csontja s bőre vagyon”, félős, hogy „bőrét veti”, „kakasülőre viszi bőrét”, „rudra kerül bőre”, „minden ember a maga bőrét viszi vásárra”, „nem fér a bőrébe”, stb. E szólásaink egyrésze kétségkívül újabb képalkotás, de BERDE KÁROLY nagyon helyesen jegyzi meg, hogy a bőr, vagy valamely függeléke itt maga az ember, testével, annak állapotával, lelki, erkölcsi tulajdonságaival, mondhatni egész lényével.⁷⁶ Ez a megállapítás ismét bővíti azt a kört, amelyet eddig megismertünk, ám egy lépéssel sem visz közelebb a legutóbb felvetett kérdéshez: mi-féle erő vitte arra az embert, hogy ilyen fogalomkört teremtsen maga körül?

A samánhit számomra hozzáférhető adattárának és az emberré eszmélő őslény lelkivilágáról folyt kutatás részbeni ismeretében úgy látom, hogy az a képzetvilág, amelyet e dolgozat során megismertünk, az élettanilag meghatározott ember és a tőle független külvilág összeütközésének egyik feloldási kísérlete. Az adatanyag hiányossága miatt e sejtésem ellenőrzésére egyelőre nem vállalkozhatom. A kérdés megoldásához való közelférkőzés megkönnyítésére ismertetem ZELENNÉK,⁷⁷ az orosz irodalom teljes ismeretében fogant gondolatmenetét. ZELENNÉK itt olyan tényezők formálódását fedi fel, amelyek eddig az európai magyarázó-kísérle-

⁷⁶ Berde Károly, *A magyar nép dermatológiája*. Bp. 1940. 13.

⁷⁷ D. K. Zelenin, *Kuljt ongonov v Sibiri*: Akad. Nauk SSSR. Moskva–Leningrad, 1936. Több mint 400 lapos könyvének gondolatmenetét franciául is összefoglalja: *Le culte des ongonés en Sibérie*, sur vivances du totémisme dans la religion des peuples siberiens. 423–32. – Az ismertetéskor Zelenin összegezését vettem alapul.

tekben ismeretlenek voltak. Nyugodt tárgyilagossággal felépített gondolatmenete igen meggyőzően hat. Ennek ellenére meg kell jegyezni, hogy ZELENIN az általam sejtett két tényező – az élettani ember és a külvilág – közül inkább csak a külvilág képzeletalkító hatását tárgyalja, s így szerintem munkája kiegészítésre szorul. ZELENIN gondolatmenetében a Köcsön körül felsorakozó jelenségek is megvilágítódnak, s így fenntartásom ellenére is okfejtése jó kiindulópontul szolgálhat a kérdés továbbfűzésére és terebélyesítésére. Ismertetésekor néhol zárójelben utalok e dolgozatomban érintett kérdésekre megoldására.

Szerinte a vallásos képzetek ősrétege, a rontó szellemekben való hit, a materiális tényeken alapul. Az ember e rontó hatalmakat állatokban ismerte meg. A kígyó, skorpió, szúnyog, darázs és az élősdiék éles fájdalmakat okoznak neki. E fájdalmak okozóját, különösen ha sötétségben érte a támadás, nem ismerte fel, vagy csak homályosan sejthette. Ilyenképpen megrögződött benne az állatalakú titkos ellenség, rontó hatalom laza képzete. A bőrén keresztül testébe hatoló idegen lényt szívással, harapással igyekezett eltávolítani (az ép bőr mint az egészséges élet jele!), közben megfigyelhette, hogy sok betegség sokkal mélyebben belejuthatott, sem hogy ilyen felületi kezeléssel elérhetné. A vadászatkor elejtett állatok beleiben, foszló hullákban láthatta, hogy e kis állatok elsősorban a test puha, belső részeit támadják meg. A beteg emberben, a fájdalmak közt fetrengőben tehát a rossz szellemek vertek tanyát. Ezek gyakori vérzést is okoznak. Itt kapcsolódik be e képzetsorba az új élet születése, a gyermek, amelyik fájdalmak és vérzések közt jön világra, éppen a romlás melegágyából, a méhből. Az állati alakban elképzelt rontó szellemekből nő ki később a totemizmus hite, amely szerint a fogantatáskor a női testbe az állatotem hatol be. Másik síkon ez a megfigyelés képezi alapját az emberalakú istenek – eredetileg ugyancsak rontó szellemek – születésének.

Későbbi fejlődési fok, amikor a törzsi rontó szellemmé kifejlődött állat-totemet tekintik minden betegség okozójának, amely a testbe kerülve szétrágja a beleket. A halottban tehát tulajdonképpen a totemős diadalmaskodik, s ez vezet arra, hogy a halál maga sem más, mint a totemállat, (ezért vágják ki a halottból a romlandó részeket). Ezért arra törekszenek, hogy a tetemet háziállatként megszelídítve állandóan maguknál tartsák, hogy így rontó hatalmának elejét vegyék. Ezért van az is, hogy húsát ünnepélyes törzsi lakomán fogyasztják el, húsának élvezése révén tulajdonképpen azonosulnak a tetemmel, s így megmenekülnek a bajtól. A tapasztal-

lat arra a felismerésre vezette az embert, hogy a totemállat nem kerülhet egész testével az emberbe, hiszen a beteg sokszor láthatta betegségé idején is az állatot. Így alakult ki az a képzet, hogy csak a totemállat láthatatlan része (lelke) okozza a bajt, s mivel ez bizonyos mértékig független az állat testétől, az állat halála után is a csontvázában vagy kitömött bőrében (vö. az áldozati szokásokat). Az állat kitömött bőrét ugyanúgy megőrizték, mint a megszelídített totemet, hogy hatalmukban legyen, s így ne árthasson nekik, ezért került sor megöléskor mindenféle alakoskodásra és bocsánatkérésre. Az a nehézség, hogy az ember állandóan maga mellett tartsa a szelíd totemállatot, egybeötvöződött a most ismertett fejlődéssel, s arra vezetett, hogy csak kitömött bőrét, később pedig faragott képét tartotta magánál. A totem megevésével egyértékű cselekedet lett az állat bőrének felöltése, s így az azonosulás új formája keletkezett. Ebből a képzeletvilágból nőtt ki a samán alakja is. Ezek betegségekre hajló, epilepsziás teremtések, akik tehát állandóan magukban hordják a rontó szellemet, a totemet, s így az nekik nem árthat. Úgy gyógyítanak, hogy a betegből magukba szívják vagy valami külső tárgyba kényszerítik a kór okozóját, s így teszik ártalmatlanná. Ez a külső tárgy rendszerint egy állat volt; ennek megölése és húsának fogyasztása egyúttal a betegséget is elhárította. Ebbe a szokásanyagba csak később vetítődnek bele a magasabb vallásos képzetek, a néprajzban jólismert, másodlagos magyarázatok elve következtében. ZELENIN a samánhitet tehát a totemhit legmagasabb formájának tartja. A fejlődés szerte a kézzelfogható, de ritkán látható állattól vezet a szellemivé s mitikussá formálódott állatvilág felé, de a közben kialakult vallási képzetek valamennyiében felismerhető a gyógyítás reális törekvése. A fejlődés egyes szakaszait s a művészet kialakulásának előfeltételeit bő adatsorral vetíti elénk. E részletek ismertetése nem feladatomban.

A totemizmus és a samánhit eddig tisztán szellemi alapokat felvető magyarázat-kísérleteinek meddősége után ZELENIN józan materializmusa új lehetőségeket jelent. Fejtegetéseiből azonban hiányzik azoknak a jelenségeknek magyarázata, amelyek nemcsak az emberi eszmélés hajnalán, hanem ma is minden ember fejlődése során megnyilatkoznak és a totemizmushoz és a samánhithez tökéletesen hasonló formákat öltenek (pl. a gyermeki totemizmusnak Freud által felfedezett jelensége, a művészi alkotás lélektana, stb.). A fejlődésnek ZELENIN-féle vázlata meggyőzően világos, ám nem magyarázza maradék nélkül azt, hogy ez a fejlődés a kórokozók kézzelfogható felismerése helyett miért a mágikus világfelfogás

felé ívelt s miért csak az újabbkori természettudományban lép arra az útra, amelyen kezdettől fogva járnia kellett volna. ZELENIN magyarázata azért hiányos, mert mérlegeléséből kimaradt egy tényező: annak az élettani jelenségnek sajátos szerkezete, amelyet embernek nevezünk. A világhelyzetünkre vonatkozó eszmélés lassú kibontakozásának magyarázata nélkül sohasem fogjuk megérteni a fejlődés vargabetűit. Nem kétséges, hogy e kibontakozásban eszmélésünk alapanyagát az anyagi világ legyőzésére folytatott küzdelem fejlesztette és csiszolta. Éppen e terület kidolgozását hiányolom ZELENINNél. E téren még sok tisztáznivalója van a kutatásnak.

*

Köcsön Péter tudományában az emberiség ősi látomásai, az anyaggal való első tudatos összeütközés emlékképei bukkantak fel. Tudományának elemzése tehát nemcsak a magyar ősvallás megértése felé vezetett, hanem egy keskeny résen át lehetőséget villantott meg a természetbe ágyazott ember állandó harcának megismerése felé is.

LÁSZLÓ GYULA